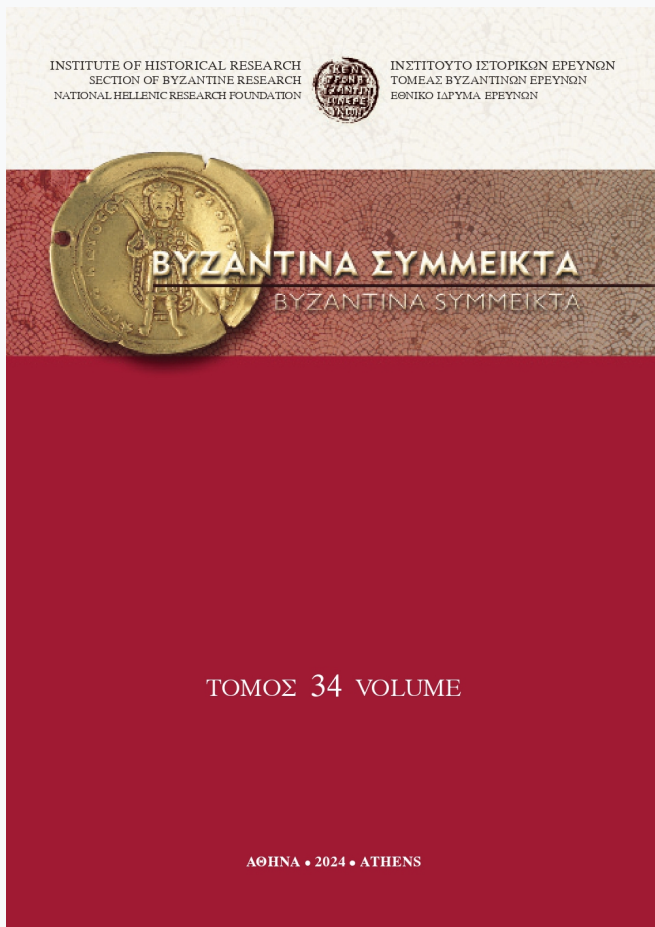

Byzantina Symmeikta

Vol 34 (2024)

BYZANTINA SYMMEIKTA 34

Σημείωμα σχετικά με την πρόσφατη έκδοση του
φιρμανιού της μονής Παντοκράτορος Αγίου
Όρους του έτους 1569

Ηλίας ΚΟΛΟΒΟΣ, Φωκίων ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.38868](https://doi.org/10.12681/byzsym.38868)

Copyright © 2024, Ηλίας ΚΟΛΟΒΟΣ, Φωκίων ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΟΛΟΒΟΣ Η., & ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ Φ. (2024). Σημείωμα σχετικά με την πρόσφατη έκδοση του φιρμανιού της μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους του έτους 1569. *Byzantina Symmeikta*, 34, 325–350.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.38868>

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

BYZANTINA SYMMEIKTA

ΤΟΜΟΣ 34 VOLUME

ΗΛΙΑΣ ΚΟΛΟΒΟΣ – ΦΩΚΙΩΝ ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΦΙΡΜΑΝΙΟΥ
ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1569

ΑΘΗΝΑ • 2024 • ATHENS

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΦΙΡΜΑΝΙΟΥ
ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1569

Στον τελευταίο εκδοθέντα 44ο τόμο (2020-2023) του περιοδικού *Μακεδονικά* δημοσιεύτηκε στις σελίδες 171-195 άρθρο υπό τον τίτλο «Οι ρυθμίσεις του Σουλτάνου Σελίμ Β΄ και οι τομές τους για το καθεστώς του Αγίου Όρους. Το φερμάνι για τη μονή Παντοκράτορος του 1569». Το άρθρο υπογράφουν οι βυζαντινολόγοι, κ.κ. J. Niehoff-Panagiotides και Α. Νικόπουλος, τακτικός και επισκέπτης καθηγητής αντίστοιχα στο Freie Universität του Βερολίνου και αφορά ένα ενδιαφέρον οθωμανικό έγγραφο από το αρχείο της αθωνικής μονής Παντοκράτορα. Πρόκειται για ένα σουλτανικό διάταγμα (φερμάνι), με χρονολογία από Εγίρας 27 Ramazan 976 [15 Μαρτίου 1569], το οποίο απευθυνόταν στη μονή και αποτελούσε μια συνέχεια του κύριου γενικού φερμανιού που είχε εκδοθεί για τη δήμευση των περιουσιών όλων των μοναστηριών του Αγίου Όρους στις 13 Şaban 976 [31 Ιανουαρίου 1569] και το οποίο έχουν εκδώσει σε χωριστές δημοσιεύσεις οι οθωμανολόγοι κ.κ. I. X. Αλεξανδρόπουλος και Α. Fotić¹. Το φερμάνι είναι κρίσιμης σημασίας

1. Βλ. J. C. ALEXANDER (ALEXANDROPOULOS), *The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568-1569*, στο: *Ο Άθως στους 14ο-16ο αιώνες* [Αθωνικά Σύμμεικτα 4], Αθήνα 1997, 189-200, όπου εκδίδεται το φερμάνι της δήμευσης από το οθωμανικό κατάστιχο TT 723, σε αντιπαραβολή με το φερμάνι από το αρχείο της μονής Ξηροποτάμου και την παλαιότερη μη ακριβή ελληνική απόδοση από το αρχείο της μονής Κουτλουμουσίου που είχαν εκδώσει οι P. LEMERLE και P. WITTEK, *Recherches sur l'histoire et le statut des monastères athonites sous la domination turque*, *Archives d'histoire du droit oriental* 3 (1947/48), 442-446· Α. FOTIĆ, *Sveta Gora u doba Selima II*, *HilZb* 9 (1997), 157-161.

για να κατανοηθεί ο μηχανισμός του γεγονότος της δήμευσης, όπως αυτή έχει περιγραφεί στη βιβλιογραφία, δηλαδή της ακύρωσης των προϋπαρχόντων τίτλων ιδιοκτησίας όλων των μοναστηριακών γαιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της αναγκαστικής επαναγοράς τους μέσα σε νέο νομικό πλαίσιο². Η βιβλιογραφία έχει θεωρήσει το γεγονός ως κορυφαίο στη μακραιώνη ιστορία των ορθόδοξων μοναστηριών κατά την οθωμανική περίοδο, καθώς πέρα από τις νομικές αποχρώσεις, το γεγονός είχε σημαντικότερες συνέπειες στην οικονομική και εξ αυτής στην εν γένει ιστορία των μοναστηριών³. Μέχρι τώρα και εκτός από το γενικό φιορμάνι που αναφέρθηκε πιο πάνω, είναι γνωστά αντίστοιχα με το παντοκρατορινό φιορμάνια που φυλάσσονται στα αθωνικά αρχεία, αλλά είναι όλα ανέκδοτα. Ο Ομότιμος καθηγητής κ. Ι. Χ. Αλεξανδρόπουλος, που είναι ο μόνος μέχρι τώρα που έχει μελετήσει τα σχετικά φιορμάνια από τις μονές Διονυσίου, Κουτλουμουσίου, Κασταμονίτου και Παντοκράτορος, γράφει για το τελευταίο ότι ανήκει στον ίδιο τύπο με αυτά των δύο πρώτων μοναστηριών⁴. Ως εκ τούτου, είναι ένα σημαντικό έγγραφο για να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο εξειδικεύτηκε στην καθεμιά μονή η γενική ρύθμιση που επέβαλε ο σουλτάνος.

2. Από την αξιολογία βιβλιογραφία περί δήμευσης βλ.: ALEXANDER, The Lord Giveth A. ΦΟΤΙΣ, The official explanations for the confiscation and sale of monasteries (churches) and their estates at the time of Selim II, *Turcica* 26 (1994), 33-54 E. ΚΟΛΟΒΟΣ, Negotiating for State Protection: Çiftlik-Holding by the Athonite Monasteries (Xeropotamou Monastery, Fifteenth-Sixteenth C.), στο: *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, επιμ. C. IMBER, K. KIYOTAKI & Rh. MURPHEY, Λονδίνο - Νέα Υόρκη 2005, 200-201; ο ίδιος, Christian *Vakıfs* of Monasteries in the Ottoman Greek Lands from the Fourteenth to Eighteenth Centuries, στο: *Les fondations pieuses waqfs chez les chrétiens et les juifs du Moyen Âge à nos jours*, επιμ. S. MOHASSEB SALIBA, Παρίσι 2016, 110-123 E. KERMELI, The Confiscation and Repossession of Monastic Properties in Mount Athos and Patmos Monasteries, 1568-1570, *Bulgarian Historical Review* 28/3-4 (2000), 39-53 η ίδια, Ebū's Süüd's Definitions of Church vakfs: Theory and Practice in Ottoman Law, στο: *Islamic Law: Theory and Practice*, επιμ. R. GLEAVE - E. KERMELI, Λονδίνο - Ν. Υόρκη 2001, 141-156.

3. Βλ. ενδεικτικά: Ι. Π. ΜΑΜΑΛΑΚΗ, *Το Άγιον Όρος (Άθως) δια μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1971, 252 κ.εξ. Κρ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, λήμμα «Άθως», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 1, Αθήνα 2010, 404.

4. ALEXANDER, The Lord Giveth, 174-176 και ιδίως 175 σημ. 68, όπου η αναφορά στο φιορμάνι της Παντοκράτορος.

Οι δύο μελετητές του παντοκρατορινού φερμανιού εξέδωσαν το έγγραφο και στη συνέχεια το μετέφρασαν και το αξιοποίησαν ερευνητικά, στο τέλος, δε, παρέθεσαν καλή φωτογραφία του πρωτοτύπου. Επειδή είναι η πρώτη φορά που εκδίδεται το πλήρες κείμενο αυτής της σειράς φερμανιών, το παρόν σημείωμά μας στόχο έχει να διορθώσει κάποια λάθη ανάγνωσης εκ παραδρομής ή αβλεψίες των δύο μελετητών, τα οποία σε ορισμένα σημεία αλλοιώνουν το νόημα του εγγράφου. Αφού, λοιπόν, δώσουμε την ορθή μεταγραφή του και τη νέα μετάφρασή του, στο τέλος θα αξιολογήσουμε το περιεχόμενό του σε σχέση και με τη μέχρι τώρα βιβλιογραφία και σε αντιπαραβολή με όσα υποστηρίζουν οι εκδότες στο άρθρο τους.

Πριν απ' όλα κρίνουμε σκόπιμο αρχικά να υπομνήσουμε ότι το μέτρο της δήμευσης είχε γενική ισχύ στην αυτοκρατορία και είχε κάνει αλγεινή εντύπωση στους ορθοδόξους Χριστιανούς, όπως πληροφορεί ο Ευγένιος, επίσκοπος Σινά και ηγούμενος της μονής Αγίας Αικατερίνης, σε επιστολή του προς τον αυτοκράτορα της Αυστρίας, Μαξιμιλιανό, χρονολογούμενη ακριβώς πέντε μέρες από την έκδοση του εδώ μελετώμενου φερμανιού (20 Μαρτίου 1569): «ὁ μέγας τοῦρκος ... ἐξέθετο δόγμα κραταιόν, ἐν ὧ τῷ κράτει αὐτοῦ ἵνα πωληθῶσιν αἱ πρόσοδοι πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ πάντων μοναστηρίων ἅπερ ἐφ' ὧ τῷ κράτει αὐτοῦ εὐρίσκονται»⁵.

5. ALEXANDER, *The Lord Giveth*, 153 (σημ. 8).

Μεταγραφή του φερμανιού που δημοσιεύουν οι J. Niehoff-Panagiotides και A. Νικόπουλος

Ṭuḡhrā:

*Selīm ibn Süleymān Ḥān muẓẓafer dā'iman*⁷

[1] müfāḥir al - quḍāt wa - l - ḥukām ma^ḍden al - faḍā 'il wa - l - kalām - i - Selānik, Sideroqabsi ve Zīkhna ve Sīroz ve Pravishta qāḍīları, zīda faḍluhum. Tawqī^ḍ - i - raqī^ḍ - i - hümāyūn vāşıl olacaq ma^ḍlūm qıldım (?) ki

[2] ḥāliyan Pandoqraḡoz (sic) nām monāstir rāhibānleri dargāh - i - mü^ḍallāma bir ādem götürüb⁹ ḡıkr olan qāḍılıqlarda mezbūr manāstura tābi^ḍ olan çiftliklerde bağlar ve bağçeler

[3] ve deḡirmenler ve qışlaq ve ḡalyan ve ḡayrı fetvā - i - şerḡif mücibince mīṛī cānibından vilāyet - i mezbūrataḡrīran dükkān¹⁰ emīnler bey^ḍ eylediklerinde bar namāşıla¹¹ şatun alub, ve mezbūr

Η ορθή μεταγραφή του φερμανιού από τους οθωμανολόγους Η. Κολοβό και Φ. Κοτζαγεώργη⁶

[ṭuḡrā:]

Selīm Şāh (i)bn Süleymān Şāh Ḥān el-muẓẓafer dā'imā

[1] Mefāḥirü'l-ḡuzāt ve'l-ḡukkām ma'denü'l-feẓā'il ve'l-kelām Selānik Sidreḡabsi ve Zihne ve Siroz ve Pravişte ḡāḍīları zide faẓluhum tevḡī^ḍ-i refī^ḍ-i hümāyūn vāşıl olıcaḡ ma'lūm ola ki

[2] ḡāliyā Pandoḡratoz nām manāstir rāhibleri dergāh-i mu'allāma ādam gönderüb zıkr olunan ḡāḍılıqlarda mezbūr manāstira tābi^ḍ olan çiftliklerde bağlar ve bağçeler

[3] ve deḡirmenler ve qışlaḡ ve ḡalyan ve ḡayrı fetvā-i şerḡif mücibince mīṛī cānibinden vilāyet-i mezbūre taḡrīrine gelen emīnler bey^ḍ eylediklerinde biz bahāşıyla şatun alub ve mezbūr

6. Σύμφωνα με το σύστημα του *International Journal of Middle East Studies* για τη μεταγραφή των οθωμανικών τουρκικών: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-file-manager/file/57d83390f6ea5a022234b400/TransChart.pdf> (τελευταία πρόσβαση 23/10/2024)

7. Για την ορθή ανάγνωση βλ. δίπλα. Για τις αναγνώσεις των τουρκάδων των Οθωμανών σουλτάνων αρκεί κανείς να ανατρέξει στη θεμελιώδη μελέτη του P. WITTEK, *Notes sur la Tuḡhra Ottomane, Byz.* XVIII (1948), 311-334.

8. Η λέξη raqī^ḍ δεν υφίσταται καν στα οθωμανικά τουρκικά. Το ορθό: refī^ḍ. Για την ορθή ανάγνωση των τυποποιημένων εισαγωγικών και καταληκτικών φράσεων των σουλτανικών φερμανιών αρκεί κανείς να ανατρέξει στη θεμελιώδη μελέτη της οθωμανικής διπλωματικής, στο βιβλίο της M. Kütükoḡlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Κωνσταντινούπολη ²1998, 99-124.

9. Götürmek σημαίνει, σύμφωνα με το Λεξικόν του Ιωάννη Χλωρού, «ἀπάγω τινά». Η ορθή ανάγνωση είναι göndermek, «ἀποστέλλω, πέμπω».

10. Η έκφραση dükkān emīnler, που διαβάζουν οι δύο μελετητές του φερμανιού, δεν βγάζει νόημα, καθώς dükkān σημαίνει «εργαστήριο, κατάστημα». Η ορθή ανάγνωση είναι: gelen emīnler, οι αποσπελλόμενοι αξιωματούχοι για τη φοροείσπραξη.

11. Η ανάγνωση αυτή δεν είναι ορθή, ούτε βγάζει νόημα στα οθωμανικά τουρκικά. Bar σημαίνει «βάρος, φορτίο». Για την ορθή ανάγνωση, βλ. τη διπλανή στήλη.

[4] qatastr¹² Ayanoroz cezîrine tâbi⁵ olmağın Ayanoroz cezîrinden alınan on dört biñ sekke altundan hâşıl olub vech – i - forûh¹³ üzerine vilâyet

[5] defteri qayd olunub elimize vilâyet defteri şuvaran¹⁴ verlimişdir, vilâyet defteri mûcibince taşarrufumuzda evvelden bağğlar ve bağğçeler ve kışla ve olmaz(suprascriptum) muqtađa ye - şart⁵-i- şartfle

[6] vaqfiyat üzere đabt almadılar. Sanduğumuzda beyt ül-mâla ve hâşş emînleri mazbûr qatastraki¹⁵ içinde mürd olub giden keşişler emlâki ve hisşesi

[7] qalmışdır deyü, nezâ⁵ ederler. Değirmenler, ve çâ'ırlar ve ğayrı vaqfiyat üzere taşarruf edüb vilâyet defteri mûcibince meqû⁵i verdikdensoñra

[8] jümle, emlâk emînler ve 5āmıllar dahl için hüküm -i - şerîf ol talab eydiklerinde, bunuñ gibi kenisâtîñ evqâfa huşušta fetvâ ye

[9] şerîf verilüb, međmûnet: Mezbûr kenisâtîñ đabitlari mâlik oldukları ve yahod mîrî canibinden şatun alduqları adalari¹⁶ ve bağğlari ve bağğçelari

[4] manâstır Ayanoroz cezîresine tâbi⁵ olmağın Ayanoroz cezîresinden alınan ondört biñ sikke altunda dâhil olub vech-i meşrûh üzere vilâyet

[5] defterine kayd olunub elimize vilâyet defteri şüreti vèrilmışdir vilâyet defteri mûcibince taşarrufumuzda olan bağğlar ve bağğçeler ve kışla ve levlerimize/ mukteżâ-ı şer⁵-i şerîfle

[6] vakfiyet üzere đabt etmek istediğümüzde beytü'l-mâl ve hâşş emînleri mezbûr manâstır içinde mürd olub giden keşişin emlâki ve hisşesi

[7] qalmışdır deyü nizâ⁵ ederler değirmenler ve çayırar ve gayrı vaqfiyet üzere taşarruf edüb vilâyet defteri mûcibince maqţû⁵ muzı verdikden soñra

[8] cümle emlâk ki emînler ve 5āmıllar dahl etmemek hüküm-i şerîf şadağa olunmasın taleb eylediklerinde bunuñ gibi keniseniñ evkâfi huşuşunda fetvâ-i

[9] şerîf verilüb mazmûnunda mezbûr keniseniñ zâbitlari mâlik oldukları ve yahod mîrî canibinden şatun aldıkları evleri ve bağğlari ve bağğçelari

12. Είναι ενδιαφέρον ότι δύο μελετητές ειδικά των μοναστηριών δεν αναγνωρίζουν εδώ τη λέξη manâstır και αντί αυτής διαβάζουν την ανύπαρκτη στα οθωμανικά τουρκικά λέξη «qatastr» (!).

13. Οι δύο μελετητές του φερμανιού διαβάζουν εδώ «τύποις πόληση» (!). Η ανάγνωση αυτή δεν είναι ορθή, ούτε βγάζει νόημα στα οθωμανικά τουρκικά. Furuḥ μάλιστα σημαίνει «ορνίθια, ορνιθοπούλια, νεογνά πτηνών» (!). Η ορθή ανάγνωση είναι προφανής, πολύ συχνή έκφραση στα οθωμανικά τουρκικά, vech-i meşrûh üzere «όπως έχει αναφερθεί παραπάνω».

14. Είναι απορίας άξιο ποια λέξη έχει μεταγραφεί εδώ, ίσως η περσική λέξη για τους ιππείς; Αλλά δεν βγάζει νόημα.

15. Βλ. παραπάνω, σημ. 11.

16. Άλλη μια παρανόηση, adalar, «νησιά», από τους δύο μελετητές του φερμανιού, αντί του ορθού evler, «σπίτια, οικήματα».

[10] ve deđirmenleri ve dükkānları ve qovanları¹⁷ ve sıđırları ve qoyunları ve sā`ir tavarları nefslerine ve evlādlarına ve manastırlarına ve kenīselerine evvelden fuqarāya]

[10] ve deđirmenleri ve dükkānları ve mađzenleri ve sıđırları ve qoyunları ve sā`ir tavarları nefslerine ve evlādlarına ve manāstırlarında ve keniselerinde olan fuqarāya

[11] ve gelüb giden fāqirlere ve bunlara hı̄dmet edenlere evqāfa görüb gözedüb hāşıllardan tađşıl edüb, getürenlere ve maşārif şarf edenlere

[11] ve gelüb giden misāfırlara ve bunlara hı̄zmet ēdenlere ve evkāfi görüb gözedüb hāşılların tađşıl ēdüb getürenlere ve meşārifına şarf ēdenlere

[12] vaqf edenlere mütevellīye teslīm edüb şar^f ile vaqfiyetine hı̄km olunduqтан sonra aşlan kimsene dakhil edüb şartların tađayyur edemezler ammā kendülerin mülkleri olmayub

[12] vaqf ēdenlere mütevellīye teslīm edüb şer`le vaqfiyetine hı̄km olunduqдан sonra aşlan kimesne dahl edüb şartların tađayyur edemezler ammā kendülerin mülkleri olmayub

[13] şimdi mīrī cānibından tapularla aldıqları yākhod evvelden re^fāyādan şatun almaq ādana aldıqları mīrī¹⁸ mazra`lar ve čā`ırlar ve yaylaqları va qışlaqlar jümlesi

[13] şimdi mīrī cānibinden tapu ile aldıqları yađud evvelden re`āyādan şatun almak adına aldıqları mezra`alar ve çayırklar ve yaylaqlar ve kışlaqlar cümlesi

[14] arāzī ye memleketdir, aşlan¹⁹ islāmdan ve ğayrıdan kimsenenin mülk olmak yoqdur re^fāyā icāre tıtmmaq²⁰ taşarruf ederler aşlan ne bey^e qādırlardır ve ne hibeye ne vaqfa

[14] arāzī-i memleketdir ehl-i islāmdan ve gayriden kimsenenin mülk olmak yoqdur re`āyā icāre tırtıqıyla taşarruf ederler aşlan ne bey`e qādırlardır ve ne hibeye ne vaqfa

[15] şelātından ğayrı ve bir ferd vujūh – i – mezbūraya qādir diđildir. Ol bābda vaqfları ve şartları mu`taberler diđildi mīrī cānibından mezbūr (sic) merħamet olunub

[15] şelātından gayrı bir ferd-i vücut mezbūreye qādir deđildir ol bābda vaqfları ve şartları mu`taberler deđildi mīrī cānibinden <mezid merħamet> olunub

17. Και εδώ παρανάγνωση, qovanlar, «μελισσώνες», αντί του ορθού mađzenler, «αποθήκες».

18. Αυτή η λέξη, που έχουν τοποθετήσει εδώ οι δύο μελετητές του φιλμανιού, και δηλώνει το οθωμανικό κρατικό ταμείο, δεν υφίσταται στο πρωτότυπο κείμενο.

19. Οι δύο μελετητές του φιλμανιού δεν αναγνωρίζουν εδώ τη θεμελιώδη έκφραση ehl-i islām που αναφέρεται στη μουσουλμανική κοινότητα.

20. Και στο σημείο αυτό οι δύο μελετητές του φιλμανιού δεν αναγνωρίζουν την έκφραση icāre tırtıqıyla, που αναφέρεται εξάλλου με παρεμφερή τρόπο και στους κανουνναμέδες, σχετικά με την αναγνώριση από το οθωμανικό γαιοκτητικό σύστημα δικαιωμάτων μόνο «εν είδει ενοικίασης» σε ό,τι αφορά τις αρόσιμες γαίες. Για την αναφορά της στους κανουνναμέδες, βλ. J. C. ALEXANDER, *Toward a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500-circa 1600*, Αθήνα 1985, 41: «ariyet tariki ile», «εν είδει δανείου».

[16] đıkr olunan mazāri¹i eküb biçüb sā' ir re¹āyā gibi ¹öşirleren verüb tavarlarına çā'irlerine ve yaylaqlarına ve qışlaqlarına yürüdib defter – i - khāqānt¹ üzerlerine

[17] muqayyad evvelden muqāta¹alarını verdikden soñra kimsene ta¹arruđ almayub ve içlerinde mürd olduqda đıkr olunan bir adına kişşası ve tapuya verilmeyüb

[18] mürd olanlarıñ kişşesi bāqileri taşarruf edüb bu uslub muqarrer qılınmaq cā'iz olursa takhşıl - i mezbür üzerine hüküm – i - hümayün verilmek meşrū¹dur mādemi. firmān – i-

[19] hümayündan tecāvüz etmeyeler, imdi kimsene ta¹arruđ etmeyi cā'iz diğildir deyü, fetvā ye shertf verilmeğın, buyurdum ki hüküm – i - sherifim vardiқта bu bābda evvelden fetvā ye shertf

[20] mücibince ¹aml edüb mezkürlar đıkr olunan qatastar²¹ ke ¹öşr verür yerlerini khālī qomayub zirā¹at ve khirātet edüb hāşıl etdikleri terekeleriniñ

[21] ¹öşri ve sā'ir rüsüm müqabelesinden vilāyet defterine kayd olunan meqtū¹larını verüb khidmetlerinde quşurları olmaye, bu khusūşine vilāyet

[22] defteri ve fetvā ye şerif mücibince ¹amel edüb vilāyet defterine ve fetvā ye şerifine muğāyır bir kimsene dahl ve ta¹arruz etdirmeyeler ve zirā¹at ve khirātet

[23] edüb hāşıl etdikleri terekelerden muqtađā ye şerif üzerine ¹öşr - i - terekelerini vefādan üzerine alınacaq sālāriyelerini ¹ayntle ħarman

[16] zıkr olunan mezāri¹i eküb biçüb sā'ir re¹āyā gibi ¹öşürlerin verüb ve tavarların çayırlarında ve yaylaqlarında ve qışlaqlarında yürüdüb defter-i ħākānide üzerlerine

[17] muqayyed evvelden muqāta¹aların verdikden soñra kimesne ta¹arrüz etmeyüb ve içlerinde mürd olduqda zıkr olunan yerlerde hissesi ve yerlerin[?] tapuya verilmeyüb

[18] mürd olanlarıñ hıssesin bāqileri taşarruf edüb bu üslub muqarrer qılınmaq cā'iz olursa tefşil-i mezbür üzere hüküm-i hümayün verilmek meşrū¹dur mādemi ki fermān-ı

[19] hümayündan tecāvüz etmeyeler idi kimesne ta¹arrüz etmek cā'iz değıldir deyü fetvā-i şerif verilmek buyurdum ki hüküm-i şerifim vardiқта bu bābda olan fetvā-i şerif

[20] mücibince ¹amel edüb mādemi ki mezkürler zıkr olunan manāstırıñ ¹öşr verür yerlerini hālī qomayub zirā¹at ve ħiraset edüb hāşıl etdikleri terekeleriniñ

[21] ¹öşrin ve sā'ir rüsümü muqabelesinde vilāyet defterinde kayd olunan maqtū¹ların verüb ħidmetlerinde quşurları olmaya bu ħuşusunda vilāyet

[22] defteri ve fetvā-i şerif mücibince ¹amel edüb vilāyet defterine ve fetvā-i şerife muğāyır kimesne dahl ve ta¹arrüz etdirmeyesiz ve zirā¹at ve ħiraset

[23] edüb hāşıl etdikleri terekelerinden muqteza-ı şer¹ üzere ¹öşr-i terekelerin ve kânün üzere alınacaq sālāriyelerin <¹aynıyla> ħarman

21. Βλ. παραπάνω, σσημ. 11.

[24] zemānina terekelerin aldırub der anbār
etdireler ⁵öşr i terekelerini üzerlerine
bırağub, narḥ üzerine²² ziyāda aqçeleren
aldurmesin (!)

[25] ‘amr – i - şertfime mükhālif ta‘allül ve
⁵inād edüb zūlm ve ta‘addī edmeler
ismilerile yazub arđ eyleler, şöyle bileler,
⁵alāmet – i- şertfime i‘timād qılalar.
Taḥrīren fī al yaum sābi⁵ ve al – ⁵işrīn şahr
i - ramazān al - mubārak sene sab ⁵īn ve sitt
tis⁵a mī‘a [= 25. März 1569]²³

[24] zamānında terekelerin aldırub der anbār
etdirmeyesiz ⁵öşr-i terekelerin üzerlerine
bırağub narḥ-i rüzīden üzerine ziyāde
aqçelerin aldurmayasız

[25] emr-i şerīfime muḥālif ta‘allül ve ‘inād
edüb zūlm ve ta‘addī edenleri isimleriyle
yazub ‘arđ eyleyesiz şöyle bilesiz ‘alāmet-i
şerīfe i‘timād kılasız.
Taḥrīren fī ‘l-yevm sebi‘ ve ‘l-‘işrīn şehr-i
ramazānū‘l-mübārek sene sitt ve seb‘aīn ve
tis‘āmi’e [=15.3.1569].

22. Λανθασμένη ανάγνωση. Το ορθό: narḥ-i rūzī, «η τρέχουσα διατίμηση».

23. En κατακλείδι, λανθασμένη μετατροπή και της από Εγίρας χρονολογίας από τους δύο μελετητές του φερμανιού. Το ορθό: 15 Μαρτίου 1569.

Η μετάφραση του φερμανιού της Ι. Μ. Παντοκράτορος.

Μετάφραση του φερμανιού που δημοσιεύουν οι J. Niehoff-Panagiotides και Α. Νικόπουλος

Τουγράς:
Σουλτάνος Σελίμ Β΄, υιός Σουλεϊμάν Χάν, ...

1] Καυχίματα των κριτών και σοφών, θησαύρισμα προτερημάτων και γνώσεως, <ιερο>δικασταί της Θεσσαλονίκης, Σιδηροκαυσίων, Ζίχνης, Σερρών και Πράβιου, είτε να αυξάνεται η αρετή σας! Από και διά της λήψεως του υψηλού αυτού αυτοκρατορικού διατάγματος σας καθιστώ γνωστά τα εξής:

2] προσφάτως οι μοναχοί της Μονής Παντοκράτορος απέστειλαν προς την ημετέρα Υψηλή Πύλη της δικαιοσύνης εκπρόσωπό τους και ε δ ή λ ω σ αν ότι σχετικά με τα στα καθηλίκια <σας> ευρισκόμενα και στην αναφερόμενη Μονή ανήκοντα κτήματα, κήπους, περιβόλια,

3] μύλους, χεμιαδιά, νταλιάνια και λοιπές κτήσεις, με βάση έναν υψηλό φετβά και με την σύμπραξη των αρμοδίων υπαλλήλων, εξασφάλισαν εκ μέρους του fiscus την εις τους φορολογικούς καταλόγους των οικείων νομαρχιών καταχώρηση υπό τον τύπον αγοράς (bar namāsīla) <αυτών>. Εφόσον τα ανωτέρω κατάστιχα αφορούν

4] τη χερσόνησο του Αγίου Όρους και εφόσον στα κατάστιχα αυτά καταγράφηκε τύποις πώληση (vech- i - forūh) των αγιορειτικών κτημάτων με εισφορά 14.000 χρυσών νομισμάτων, που

Η μετάφραση του φερμανιού των οθωμανολόγων Η. Κολοβού και Φ. Κοτζαγεώργη

[Τουγράς:]
Σελίμ Σαχ γιος Σουλεϊμάν Σαχ, πάντοτε νικητής.

Καυχίματα των δικαστών και των σοφών, μεταλλεία των χαρτίτων και των γνώσεων, καθήδες Θεσσαλονίκης, Σιδηροκαυσίων, Ζίχνης, Σερρών και Πράβιστας -είτε να αυξάνεται η αρετή σας- μόλις φτάσει το υψηλό αυτοκρατορικό διάταγμα να καταστεί γνωστό το εξής:

Τώρα οι μοναχοί της μονής Παντοκράτορος έστειλαν άνθρωπο στην Υψηλή Πύλη μου και γνωστοποίησαν τα εξής:

«Όταν οι κρατικοί υπάλληλοι (emīnler) που ήρθαν για την απογραφή της προαναφερθείσας περιοχής (vilāyet) σύμφωνα με τον έξοχο φετβά (fetvā: ιερονομική γνωμάτευση) πούλησαν (bey' eylediklerinde) τα αμπέλια, περιβόλια, μύλους, χεμιαδιά, ιχθυοτροφεία (talıyan) και λοιπά που βρίσκονται στα υπαγόμενα στο προαναφερθέν μοναστήρι τσιφλίκια (ενν. μετόχια) και ευρισκόμενα στα προαναφερθέντα καθηλίκια (Σιδηροκαυσίων, Ζίχνης, Σερρών και Πράβιστας), εμείς τα αγοράσαμε με το αντίτιμό τους. Καθώς το εν λόγω μοναστήρι (η μονή Παντοκράτορος) υπάγεται στη χερσόνησο του Αγίου Όρους, υπήχθη (στην καταβολή)

καταβλήθηκε και

5] καταχωρήθηκε στον νομαρχιακό κώδικα (vilayet defteri), δήλωσαν ότι εκδόθηκε και εγχειρίστηκε σε αυτούς επίσημο σουρέτι (αντίγραφο), ότι οι ίδιοι ασκούν τα σχετικά δικαιώματα (taşarrüf) έκπαλαι και ότι ενώ καταχωρήθηκαν τα ανωτέρω κήποι, περιβόλια, χειμαδιά και λοιπά στο κατάστιχο, δεν επιδόθηκε σε αυτούς καμία απόφαση σύμφωνα με την τιμία τη ζετ'â

6] και συγκεκριμένα κάποιο έγγραφο που να πιστοποιεί τη βακουφική ιδιότητα (vaqfiyat) των κτημάτων τους· δήλωσαν ακόμη ότι οι δημόσιοι ταμίες (beyt ül-mâl) και οι διαχειριστές του χασσίου (hâşş emînleri), στην περίπτωση θανάτου κάποιου μοναχού, επεμβαίνουν στα παραπάνω κατάστιχα

7] <θέτοντες ζητήματα ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων>. Εντεύθεν δημιουργούνται διενέξεις. Σε σχέση λοιπόν με τους μύλους, λεμώνες και λοιπά <κτήματα> που έχουν στη νομή και εξουσία τους (taşarrüf), όσον αφορά το καθεστώς τους ως βακούφια, εφόσον καταβάλλουν τον κατ' αποκοπήν φόρο (meqtû'),

8] για το σύνολο των περιουσιών τους, προκειμένου να αποτραπούν οι επεμβάσεις των δημοσίων ταμιών και των εκτελεστικών οργάνων, εξαιτούνται την έκδοση υψηλού ορισμού, σχετικά με το καθεστώς των βακουφίων των μοναστικών κοινοτήτων τους (kenisâtiñ enqâf). Ευγενής φετβάς

9] εξεδόθη κατά ταύτα διαλαμβάνων τα εξής: Επειδή οι μοναστικές κοινότητες <του Αγ. Όρους> κατέχουν αφενός ιδιοκτησίες πλήρους κυριότητας (mâlik) έκπαλαι, αφετέρου προέβησαν από

των 14.000 χρυσών νομισμάτων που εισπράχθηκαν (για την επαναγορά των δημευθέντων) από τη χερσόνησο του Αγίου Όρους, καταχωρίστηκε κατά τον προαναφερθέντα τρόπο στο κατάστιχο του βιλαετιού (ενν. στο κατάστιχο της επαρχίας Θεσσαλονίκης) και μας επιδόθηκε αντίγραφο του. Όταν, σύμφωνα με το κατάστιχο του βιλαετιού, θελήσαμε να καταλάβουμε, σύμφωνα με τον έξοχο ιερό νόμο και στη βάση του βακουφικού καθεστώτος (vakfiyet üzere) τα αμπέλια, τα περιβόλια, τα χειμαδιά και \ta σπίτια μας/, οι κρατικοί υπάλληλοι των αδιαθέτων κληρονομιών αποθανόντων και οι φοροεισπράκτορες του κρατικού θησαυροφυλακίου (beytü'l-mâl ve hâşş emînleri) φιλονίκησαν (εναντίον μας) με τον ισχυρισμό ότι στο εν λόγω μοναστήρι υφίστανται ιδιοκτησίες και μερίδια των αποθανόντων και απερχομένων μοναχών. Όταν αιτηθήκαμε να μας ελεήσετε με έξοχο διάταγμα ώστε εφόσον εξουσιάζουμε τους μύλους, τα λιβάδια και τα άλλα (περιουσιακά μας στοιχεία) υπό μορφή βακουφίου και καταβάλλουμε τον κατ' αποκοπήν φόρο μας, σύμφωνα με το κατάστιχο του βιλαετιού (ενν. της Θεσσαλονίκης), οι κρατικοί υπάλληλοι και οι ιδιώτες φοροεισπράκτορες (emînler ve 'âmiller) να μην μας παρενοχλούν για όλες τις ιδιοκτησίες μας, εκδόθηκε έξοχος φετβάς για το θέμα του εκκλησιαστικού βακουφίου (δηλ. του μοναστηριού) (keniseniñ enkâfi huşûsunda) όπως (είναι) αυτή (ενν. η μονή Παντοκράτορος), με το εξής περιεχόμενο:

« Όσοι είναι επικεφαλής (zâbitlari) της

πλευράς δημοσίου ταμείου σε εξαγορά των δικαιωμάτων, προκειμένου οι νήσοι, οι κήποι, τα περιβόλια,

10] οι μύλοι, τα μαγαζιά, οι μελισσώνες, τα κοπάδια των βοών και των προβάτων και τα λοιπά κτήματα, να κατέχονται από αυτούς νομίμως και να μπορούν να τα αφιερώσουν και εξασφαλίσουν για τα τέκνα τους (τους επερχομένους μοναχούς) καθώς και το μοναστήρι και την κοινότητά τους, όπως τα είχαν έκπαλαι, καθ' ό οι ίδιοι ακτήμονες,

11] για να εξυπηρετούν τόσο τους ίδιους όσο και τους πτωχούς και τους διερχομένους (ξένους), καθώς και αυτούς που τους υπηρετούν ή φροντίζουν κι εποπτεύουν το βακούφι, ή δραστηριοποιούνται και συγκομίζουν τα εσοδεύματα της παραγωγής ή διαχειρίζονται την οικονομική δραστηριότητα,

12] σε ό,τι αφορά το βακούφι και την απόδοση (των λογαριασμών) στον μοντεβελή· υπό αυτούς τους όρους μπορεί να εκδοθεί νομίμως μια διάταξη, διά της οποίας δεν θα επιτρέπεται σε κανένα να επεμβαίνει και καμία μεταβολή να επενεχθεί ως προς αυτά (ενν. βακούφια), τα οποία πλέον δεν λογίζονται ως μούλκια των ιδίων.

13] Οι διαληφθέντες μοναχοί είχαν αποκτήσει γαίες με παραχώρηση παρά του δημοσίου ταμείου και τίτλο ταπίου, όπως επίσης είχαν αποκτήσει κατά καιρούς κτήματα από (Μουσουλμάνους και μη) Οθωμανούς υπηκόους, στο όνομά τους. Κρατικοί αγροί όμως, λειμώνες, θέρετρα και χειμαδιά στο σύνολό τους, 14] θεωρούνται όλα κρατικές γαίες και δεν επιτρέπεται σε κανένα, κατά

εν λόγω εκκλησίας (ενν. μοναστήρι), επιμελούνται και επιστατούν τα σπίτια, αμπέλια, περιβόλια, μύλους, εργαστήρια, αποθήκες, βουβάλια, πρόβατα και λοιπά ζώα, τα οποία είναι ιδιοκτησίες τους ή τα έχουν αγοράσει από το κράτος, ως βακούφια προς όφελος των ιδίων, των απογόνων τους (evlâdlarina), των φτωχών που διαβιούν στα μοναστήρια και στις εκκλησίες τους, των επισκεπτών που πηγαينوέχονται καθώς και προς όφελος όσων τους υπηρετούν· συλλέγουν τις προσόδους τους και τις παραδίδουν στον μοντεβελή (διαχειριστή αξιωματούχο του βακουφιού) προς όφελος όσων τις συλλέγουν και τις δαπανούν για το βακούφι. Εφόσον το βακουφικό καθεστώς (των συγκεκριμένων κτήσεων) εγκριθεί σύμφωνα με τον ιερό νόμο (στο ιεροδικείο), κανείς δεν μπορεί να παρεμβεί σε αυτό και να μεταβάλλει τους όρους (του βακουφιού).

Εντούτοις, οι αρόσιμες γαίες, τα λιβάδια, τα θερινά και τα χειμερινά βοσκοτόπια που τώρα τα κατέχουν με τίτλο (tapu) από το κράτος ή τα είχαν αγοράσει παλαιότερα από τους φορολογούμενους υπηκόους (re'âyâ), δεν αποτελούν ιδιοκτησίες τους (mülkleri), όλα αποτελούν κρατικές γαίες (arâzî-i memleketdir) και δεν μπορούν να αποτελούν ιδιοκτησία ούτε των μουσουλμάνων ούτε άλλων. Οι φορολογούμενοι υπήκοοι τις κατέχουν με τη μορφή ενοικίασης (icâre tapkiyla) και ποτέ δεν μπορούν να τις πουλήσουν. Εκτός των σουλτάνων, κανένα ανθρώπινο πλάσμα δεν μπορεί ούτε να τις δωρίσει, ούτε να τις κάνει βακούφι. Τέτοιου είδους βακούφια

τους κανόνες του Ισλάμ, είτε Μωαμεθανό είτε άλλον να τα μετατρέψει σε ατομική του ιδιοκτησία πλήρους κυριότητας (μούλκι). Σε αυτές τις περιπτώσεις ένας φόρου υποτελής Οθωμανός υπήκοος (ραγιάς) εξουσιάζει μόνον διά ταπίου και ασκεί μόνον την νομή (τασαρρούφ), και δεν επιτρέπεται νομίμως να καταστήσει (το παραχωρούμενο) αντικείμενο ούτε αγοραπωλησίας ούτε δωρεάς ούτε αφιερώσεως (βακούφι).

15] Έναντι του σουλτανάτου [ενν. της εξουσίας του σουλτάνου] ουδείς έχει το δικαίωμα να πράξει κάτι κατά τον προαναφερθέντα τρόπο. Στην περίπτωση αυτή η αφιέρωση (το βακούφι) και οι όροι της δεν γίνονται αποδεκτοί. Ο σουλτάνος όμως όλως κατ' επιείκεια μπορεί να οικονομήσει διαφορετικά τα πράγματα,

16] εφόσον οι δικαιούχοι (οι μοναχοί εν προκειμένω) σπέρνουν και θερίζουν τους υπόψιν αγρούς και καταβάλλουν τα δέκατα για τα γεννήματα και θρέμματα, όπως και οι λοιποί οθωμανοί υπήκοοι, και επίσης στο αυτοκρατορικό ταμείο

17] καταβάλλουν τον κεκανονισμένο κατ' αποκοπήν φόρο (muqāṭa'a), υπ' αυτούς τους όρους ουδείς δύναται να τους αντιτάξει αντίρρηση. Και στην περίπτωση επίσης θανάτου κάποιου Μοναχού, οι προαναφερθείσες γαίες δεν διατίθενται εξουσιαστικώς διά ταπίου, για τον λόγο ότι είχε δήθεν επ' αυτών ιδιωτικά δικαιώματα ο αποθανών,

18] αλλά το μερίδιό του το εξουσιάζουν οι επιζώντες. Ο προεκτεθείς τρόπος προσήκει να ακολουθηθεί, καθόσον αυτός συνάδει προς τον ιερό νόμο, και δύναται να αποτελέσει αντικείμενο

και οι λογιζόμενοι όροι τους δεν είναι έγκυρα. Εντούτοις, από το κράτος έγινε αυξημένη ευσπλαχνία: Αφού σπέρνουν και θερίζουν τις εν λόγω αρόσιμες γαίες, καταβάλλουν τις δεκάτες τους όπως οι άλλοι φορολογούμενοι υπήκοοι και βόσκουν τα ζώα τους στα λιβάδια, τα θερινά και τα χειμερινά βοσκοτόπια τους, όπως οι υπόλοιποι φορολογούμενοι υπήκοοι (re'āyā): εφόσον καταβάλλουν τους από παλιά καταχωρημένους στο αυτοκρατορικό κατάστιχο κατ' αποκοπή φόρους τους, κανείς να μην τους παρενοχλήσει. Όταν κάποιος μεταξύ τους πεθάνει, το μερίδιό του στις εν λόγω γαίες δεν παραχωρείται με τίτλο, αλλά οι εναπομείναντες (στο μοναστήρι μοναχοί) να εξουσιάζουν το μερίδιο των αποθανόντων. Εφόσον είναι νόμιμο να αποφασισθεί αυτή η διευθέτηση (üslüb), είναι επίσης θεμιτό να παραχωρηθεί (στους μοναχούς) και αυτοκρατορικό διάταγμα, σύμφωνα με την παραπάνω ερμηνεία. Εφόσον δεν παραβιάζουν το αυτοκρατορικό φερμάνι, δεν είναι νόμιμο να τους παρενοχλεί κάποιος.»

Επειδή εκδόθηκε ο έξοχος φετβάς, διέταξα τα εξής:

Όταν φτάσει το έξοχό μου διάταγμα, να ενεργήσετε σύμφωνα με τον έξοχο φετβά που έχει εκδοθεί για αυτή την υπόθεση. Εφόσον οι προαναφερθέντες (μοναχοί) δεν αφήσουν ακαλλιεργητές τις δεκατιζόμενες γαίες του εν λόγω μοναστηριού (ενν. της μονής Παντοκράτορος), (αλλά) τις καλλιεργούν, καταβάλλουν τους κατ' αποκοπή φόρους τους όπως έχουν καταγραφεί στο κατάστιχο του βιλαετιού (ενν. της Θεσσαλονίκης)

ρυθμίσεως δι' αυτοκρατορικού διατάγματος.

19] Και στο μέτρο που αυτοί (Μοναχοί) δεν παραβιάζουν το αυτοκρατορικό διάταγμα, σε κανέναν απολύτως δεν είναι επιτρεπτό να τους εναντιώνεται.

Επί τη βάσει όθεν των ως άνω πορισμάτων του ευγενούς φετβά, θεσπίζω όσα ορίζονται στο παρόν διάταγμα, για τα προκειμένα ζητήματα, που

20] επέλυσε ο ευγενής φετβάς, και που πρέπει να εφαρμοσθούν. Ειδικότερα, σύμφωνα με όσα είναι καταχωρημένα στα προαναφερθέντα κατάστιχα, οι προαναφερθέντες μοναχοί υποχρεούνται να καταβάλλουν την δεκάτη (^{ἄσφ}), να μη καταλείπουν τους τόπους των χέρσους, αλλά να τους καλλιεργούν και να

συγκομίζουν την παραγωγή τους, να εξασφαλίζουν επίσης τα εσοδείματά τους (^{hāşıl}), και σε ό,τι αφορά την περίπτωση κληρονομιάς (^{terekeler}),

21] να καταβάλλουν την δεκάτη και τις αναλογούσες επιβαρύνσεις, μετά την παρακράτηση των επισήμων εισφορών (^{rūsüm müqabebesinden}), φροντίζοντας για τη σχετική καταχώρηση στον νομαρχιακό κώδικα, την κατ' αποκοπή πληρωμή και την αποφυγή βλάβης των συμφερόντων τρίτων. Σχετικά με το θέμα τούτο

22] να ενεργήσετε σύμφωνα με τον νομαρχιακό κώδικα και τον υψηλό φετβά, που πρέπει να εφαρμόζονται και ουδείς επιτρέπεται να επιχειρεί οποιαδήποτε μεταβολή επ' αυτών ούτε

έναντι της καταβολής της δεκάτης των προϊόντων και των λοιπών τελών, χωρίς να είναι ελλείψεις στις υπηρεσίες τους, να ενεργήσετε σύμφωνα με το κατάστιχο του βιλαετιού και τον έξοχο φετβά και να μην επιτρέψετε να επεμβαίνει και αναμινύεται κανείς κατά παραβίαση του καταστίχου του βιλαετιού και του έξοχου φετβά. Επιπλέον, να μην επιτρέπετε (οι φοροεισπράκτορες) να τους φορολογούν και να αποθηκεύουν τα γεννήματά τους (δηλ. των μοναχών) σε είδος τη στιγμή του αλωνίσματος ως δεκάτες των γεννημάτων τους σύμφωνα με τον ιερό νόμο (^{mükteza-i şer' üzere}) και ως σαλαριγιέ (επιπλέον φόρο επί της δεκάτης) βάσει του σουλτανικού νόμου (^{kānūn üzere})· να τους επιτρέπετε να κατακρατούν οι ίδιοι τις δεκάτες των γεννημάτων τους. Να μην επιτρέψετε να εισπράττονται από αυτούς άσπρα (χρηματικά ποσά) επιπλέον της τρέχουσας διατίμησης. Να καταγράψετε με τα ονόματά τους όσους αντιτίθενται στο έξοχό μου διάταγμα και εμμένουν και φέρνουν προσκόμματα σε αυτό, ασκώντας τυραννία και καταπίεση και να υποβάλλετε (τα ονόματα) με γραπτή αναφορά (υπόψη του σουλτάνου και του αυτοκρατορικού συμβουλίου).

Έτσι να γνωρίζετε και να δείχνετε εμπιστοσύνη στον έξοχό μου τουγρά (το μονόγραμμα του σουλτάνου που υπερτίθεται στο φιορμάνι).

Γράφτηκε την 27η ημέρα του ιερού μήνα Ραμαζάν του έτους 976 [= 15 Μαρτίου 1569].

να αναμιγνύεται καθ' οιονδήποτε τρόπο,
εφόσον (οι μοναχοί) καλλιεργούν,
παράγουν

23] και εσοδεύουν (hāsīl). Σε ό,τι δε
αφορά την κληρονομική διαδοχή,
σύμφωνα με την ευγενή απόφαση,
οφείλουν να καταβάλλουν ανελλιπώς τη
δεκάτη που αναλογεί μετά τον θάνατο
του δικαιούχου, και σε ό,τι αφορά την
αυτούσια καταβολή της δεκάτης κατά
τον καιρό του αλωνισμού,

24] να καταβάλλεται φροντίδα ώστε
αυτή να εναποθηκεύεται στις (κρατικές)
αποθήκες ομού μετά της αναλογούσης
εισφοράς για την κληρονομική διαδοχή,
φροντίζοντας να μην παραβιάζεται η
νόμιμη διατήρηση (των γεννημάτων) σε
άσπρα και να μην λαμβάνεται τίποτε
καθ' υπέρβαση του ορίου αυτού.

25] Ουδείς επιτρέπεται να αντιτίθεται
στο παρόν ευγενές διάταγμα και να
παραβιάζει αυτό, ούτε να τολμά να
καταπιέξει και να αδικεί τους μοναχούς.
Να καταγράφονται τα ονόματα των
παραβατών και να υποβάλλεται σχετική
αναφορά. Να έχετε υπόψιν τα ανωτέρω
και να επιδεικνύετε πίστη στις υψηλές
διαταγές.

Απελύθη την 27η ημέρα του ευλογημένου
μηνός Ραμαζάν, του εννεακοσιοστού
εβδομηκοστού εννάτου έτους εγείρας [=
25 Μαρτίου 1569]

Ας συνοψίσουμε τα γεγονότα της δήμευσης σύμφωνα με τις πηγές και τη βιβλιογραφία, ώστε να τοποθετήσουμε το παραπάνω φερμάνι στο ιστορικό του πλαίσιο. Σημείο αφετηρίας για τη δήμευση στην περίπτωση των μοναστηριών του Αγίου Όρους αποτέλεσε ο κανουνναμές (διοικητικός κανονισμός), ο οποίος εν είδει οδηγιών προηγήθηκε της φορολογικής απογραφής των περιφερειών (σαντζακιών) Θεσσαλονίκης και Σκοπίων. Η απογραφή φαίνεται ότι είχε ξεκινήσει το έτος Εγίρας 975 (8 Ιουλίου 1567-26 Ιουνίου 1568). Ο κανουνναμές στηριζόταν σε έναν φετβά του ανώτατου νομικού (σεϊχουλισλάμη) της αυτοκρατορίας, Εμπουσούντ, το κείμενο του οποίου είχε παρατεθεί ήδη στον κανουνναμέ της Βούδας του έτους 1541. Σύμφωνα με αυτόν, το σύνολο των αρόσμων γαιών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κηρύσσονταν κρατικές γαίες, ανήκουσες στον σουλτάνο, ακυρώνοντας εξ ολοκλήρου όλα τα προγενέστερα ιεροδικαστικά και βακουφικά έγγραφα για την πώληση, τη δωρεά και τη μετατροπή τους σε βακούφια²⁴. Η γενική αυτή διάταξη εξειδικεύτηκε σε διατάγματα επιμέρους περιοχών της αυτοκρατορίας, όπως στην περίπτωση του διατάγματος προς τον δικαστή (καδή) που διενεργούσε το θέρος του 1568 την απογραφή στο σαντζάκι της Καλλίπολης και προς τον καδή που διενεργούσε το φθινόπωρο του ίδιου έτους την απογραφή του σαντζακιού του Αλατζά-χισάρ (Κρούσεβας), οι οποίοι διατάσσονταν, σύμφωνα με φετβάδες του Εμπουσούντ, να προβούν στην ιδιαίτερη καταστίχωση και στη συνέχεια στη δήμευση των εκκλησιαστικών και μοναστηριακών αρόσμων γαιών που βρίσκονταν στη δικαιοδοσία τους. Οι ιερείς και οι μοναχοί είχαν μόνο τη δυνατότητα να δεχθούν να επαναγοράσουν τις έγγειες περιουσίες τους με καθεσώς τίτλου (*tapu*). Αν δεν το δέχονταν ή δεν είχαν τη δυνατότητα της επαναγοράς, οι καδήδες διατάσσονταν να θέσουν τις εκκλησιαστικές και μοναστηριακές περιουσίες σε πλειστηριασμό. Τα εκκλησιαστικά/μοναστηριακά²⁵ βακούφια, στο εξής, ήταν δυνατόν να ιδρυθούν εκ νέου με αφιέρωση ιδιοκτησιών, όχι έγγειας περιουσίας, με την προϋπόθεση

24. ALEXANDER, *Toward a History*, 40-44 (πρωτότυπο κείμενο) και 211-216 (μετάφραση στα αγγλικά). Ö. L. BARKAN, *XV ve XVIinci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, I: *Kanunlar*, Κωνσταντινούπολη 1943, 297-299.

25. Η οθωμανική νομοθεσία δεν διέκρινε μεταξύ εκκλησιών και μοναστηριών, γιατί τα θεωρούσε ίδιας φύσεως ιδρύματα και ως εκ τούτου και τα βακούφια τους ίδιας μορφής.

ότι θα εγγράφονταν για να υποστηρίξουν όχι τα μοναστήρια, όπως είχε επικρατήσει de facto ως τότε, αφού δεν αναγνωρίζονταν ως νομικά πρόσωπα, αλλά τους μοναχούς, τους υπηρέτες τους, τους φτωχούς, τους ταξιδιώτες, την κατασκευή γεφυρών και κρηνών²⁶. Μεταξύ 26 Ιουνίου-5 Ιουλίου 1568, οι μονές Μεγίστης Λαύρας, Διονυσίου, Βατοπεδίου, Παντοκράτορος, Σιμωνόπετρας, Ιβήρων, Αγίου Παύλου, Φιλοθέου και Κουτλουμουσίου δέχθηκαν από κοινού να καταβάλουν 130.000 άσπρα στο κρατικό θησαυροφυλάκιο, ώστε να ανακτήσουν τους τίτλους ορισμένων (αλλά όχι όλων) από τις πρώην ανακληθείσες βακουφικές γαίες τους στο σαντζάκι της Καλλίπολης και ειδικότερα για τις περιουσίες τους στη Λήμνο, Θάσο, Καλλίπολη, Ίμβρο και στην περιοχή (καζά) της Αίνου²⁷. Το φερμάνι με χρονολογία 13 Şaban 976 (31 Ιανουαρίου 1569) προς τους καδήδες Θεσσαλονίκης, Σιδηροκαυσίων, Σερρών, Ζίχνας, Δράμας, Βέροιας και Πράβιστας, δηλαδή στις επαρχίες που οι Αγιορείτες διέθεταν περιουσίες, αναφέρει ότι το σύνολο των μοναχών του Αγίου Όρους είχαν συμφωνήσει από κοινού να καταβάλουν 14.000 χρυσά νομίσματα (840.000 άσπρα), τα οποία είχαν δανειστεί για να αγοράσουν εκ νέου από το κράτος τις μη έγγειες περιουσίες και τα ζώα τους, υπό τον όρο ότι θα γινόταν αποδεκτή η διατήρηση αυτών των περιουσιών στα μοναστήρια. Σύμφωνα με το κρίσιμο αυτό φερμάνι, με τη σύμφωνη γνώμη του Εμπουσούντ, αναγνωριζόταν στο εξής στους μοναχούς του Αγίου Όρους η δυνατότητα κληρονομικής μεταβίβασης των με καθεστώς τίτλου ή πλήρους κυριότητας περιουσιών των αποθανόντων ή απελθόντων μοναχών από κοινού στους μοναχούς που παρέμεναν στο κάθε μοναστήρι²⁸. Στη συνέχεια, μεταξύ των τελών Φεβρουαρίου-αρχών Απριλίου 1569, όλα τα μοναστήρια του Αγίου Όρους έσπευσαν να ιδρύσουν βακούφια, σύμφωνα με το νέο νομικό πλαίσιο που είχαν διαμορφώσει οι διατάξεις που είχε υποδείξει ο Εμπουσούντ, ενώ ο ίδιος επικύρωνε τα σχετικά έγγραφα (βακουφναμέδες)²⁹.

26. ΦΟΤΙΪ, *The Official Explanations*, 35-37.

27. Βλ. ALEXANDER, *The Lord Giveth*, 159-161, για τα σχετικά τεκμήρια, με χρονολογία το πρώτο δεκαήμερο Muharrem 976 (26 Ιουνίου-5 Ιουλίου 1568).

28. ALEXANDER, *The Lord Giveth*, 162-169.

29. ALEXANDER, *The Lord Giveth*, 169-173. Βλ. την έκδοση του βακουφναμέ της μονής Ξηροποτάμιου στο ΚΟΛΟΒΟΣ, *Christian Vakifs of Monasteries*, 117-123.

Εντούτοις, ως φαίνεται, η διευθέτηση που διαπραγματεύτηκαν οι απεσταλμένοι των μοναστηριών του Αγίου Όρους στην Κωνσταντινούπολη δεν ήταν αποδεκτή από τους φοροεισπράκτορες στο σαντζάκι Θεσσαλονίκης, οι οποίοι, με βάση τα γενικά πλέον ισχύοντα, διεκδικούσαν να εφαρμόζουν το καθεστώς του τίτλου και στις περιουσίες των αποθανόντων και απερχομένων μοναχών, δεν αναγνώριζαν δηλαδή την ιδιαιτερότητα των μοναστηριακών περιουσιών αναφορικά με την αυτόματη κληρονομία. Για τον λόγο αυτό, οι μοναχοί αιτήθηκαν και έλαβαν επιπλέον φιρμάνια, ώστε να καταστεί σαφές και στους υπαλλήλους το νέο καθεστώς τους. Το παλαιότερο ως τώρα γνωστό τέτοιο φιρμάνι είναι της μονής Κασταμονίτου, με χρονολογία 11 Ramazan 976 (27 Φεβρουαρίου 1569) και ένα παρόμοιο για το ίδιο μοναστήρι με χρονολογία 21 Ramazan 976 (9 Μαρτίου 1569), ένα φιρμάνι για τη μονή Διονυσίου με χρονολογία 17 Ramazan 976 (5 Μαρτίου 1569) και ένα φιρμάνι για τη μονή Κουτλουμουσίου με χρονολογία 24 Ramazan 976 (12 Μαρτίου 1569)³⁰. Σε αυτό το δείγμα εντάσσεται και το φιρμάνι της μονής Παντοκράτορος με χρονολογία 27 Ramazan 976 (15 Μαρτίου 1569) που συζητείται εδώ και το οποίο εκδόθηκε όταν, σύμφωνα με το ίδιο το τεκμήριο, «οι κρατικοί υπάλληλοι των αδιαθέτων κληρονομιών αποθανόντων και οι φοροεισπράκτορες του κρατικού θησαυροφυλακίου (beytü'l-mâl ve hâşş emînleri) εμπόδισαν» τους μοναχούς να καταλάβουν τις αρχικά δημευθείσες και επαναγορασθείσες περιουσίες τους, «με τον ισχυρισμό ότι στο εν λόγω μοναστήρι υφίστανται ιδιοκτησίες και μερίδια των αποθανόντων και απερχομένων μοναχών».

Το παρόν έγγραφο επαναλαμβάνει αυτή τη διαδικασία. Έτσι, οι Παντοκρατορινοί ζητούν από την Πύλη να τους προστατεύσει από τις επεμβάσεις των κρατικών αξιωματούχων, οι οποίοι δεν υπάκουαν στη ρύθμιση που είχε προηγηθεί. Το φιρμάνι ενσωματώνει τον γενικό φετβά περί «εκκλησιαστικού βακουφιού», στον οποίο υπάγεται η περίπτωση της μονής Παντοκράτορος. Σύμφωνα με το κείμενο του φετβά, διαχωρίζονται σαφώς οι ακίνητες περιουσίες σε δύο κατηγορίες: στην πρώτη ανήκουν τα αμπέλια, τα περιβόλια, τα σπίτια, οι μύλοι, τα εργαστήρια, οι αποθήκες και τα ζώα και στη δεύτερη οι αρόσμιες γαίες, τα λιβάδια και τα θερινά και χειμερινά βοσκοτόπια. Για την πρώτη σημειώνεται η ένταξή τους στο

30. Βλ. ALEXANDER, *The Lord Giveth*, 174-176. Βλ. και εδώ σημ. 4.

νεοσυσταθέν βακούφι κάθε μονής χωρίς αναλυτικές πληροφορίες. Για τη δεύτερη, όμως, αναφέρεται διεξοδικά ότι οι μοναχοί τις κατέχουν με τίτλο (*tapu*), όπως και οι υπόλοιποι φορολογούμενοι υπήκοοι. Η ειδική μεταχείριση των τελευταίων γαιών από το κράτος, η οποία ερμηνεύθηκε ως «αυξημένη ευσπλαχνία», είναι ότι οι μοναχοί μπορούν να τις εξουσιάζουν ακόμη και μετά τον θάνατο ή τη φυγή του/ων μοναχού/ών, στο όνομα του/ων οποίου/ων είχε εκδοθεί ο τίτλος ενοικίασης. Με άλλα λόγια, ο σουλτάνος, στον οποίο ανήκουν όλες οι αρδόμενες γαίες, τα λιβάδια και τα βοσκοτόπια, δίνει εις το διηνεκές το δικαίωμα στους μοναχούς να διατηρούν τους τίτλους αυτών των ακινήτων, ακόμη κι αν δεν βρίσκονται στη ζωή οι άνθρωποι για τους οποίους δόθηκαν οι αρχικοί τίτλοι. Έτσι, χωρίς να παρακαμφθεί ή ακυρωθεί η κατηγοριοποίηση των γαιών της αυτοκρατορίας, όπως αυτή είχε οριστεί από τον Εμπουσούντ, ο σουλτάνος δίνει στους μοναχούς το δικαίωμα να κατέχουν συνεχώς τα ακίνητά τους. Προϋπόθεση όλων των παραπάνω είναι οι γαίες να καλλιεργούνται και να πληρώνονται κανονικά οι φόροι, όπως και για τα κοπάδια, τα οποία βόσκουν στα εν λόγω βοσκοτόπια. Εφόσον υπάρχει ο φετβάς που καθιστά μια τέτοια ρύθμιση νόμιμη, νόμιμη είναι και η έκδοση σχετικού φερμανιού.

Στη *dispositio* του εγγράφου ο σουλτάνος συνοπτικά επαναλαμβάνει τα προαναφερθέντα και ενθέτει μια διαταγή, την οποία προφανώς ζήτησαν οι μοναχοί. Διατάσσει, δηλαδή, οι φοροεισπράκτορες να μην παίρνουν σε είδος τις δεκάτες από τους μοναχούς και να τις αποθηκεύουν, αλλά να εισπράττουν μόνο τον νενομισμένο φόρο, ο οποίος καταχωρείται στο αυτοκρατορικό κατάστιχο και τίποτε περισσότερο. Επιπλέον, να μην εισπράττουν φόρους σε διατίμηση ανώτερη από την επίσημη της αγοράς. Με αυτή τη διάταξη οι μοναχοί ήθελαν να προστατευτούν από ένα άλλο είδος παραβίασης των τοπικών φοροεισπρακτόρων. Τέλος, αξ σημειωθεί ότι οι αποδέκτες του φερμανιού είναι οι καδήδες του σαντζακιού Θεσσαλονίκης, εντός της δικαιοδοσίας των οποίων οι Παντοκρατορινοί διέθεταν ακίνητα.

Όσον αφορά το ζήτημα που εγείρεται στο άρθρο σχετικά με το αν υπήρξε ή όχι δήμευση των μοναστηριακών κτήσεων, σε μια εκτενή υποσημείωση (υποσημ. 7, που εκτείνεται στις σ. 172-174), οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φερμανιού υποστηρίζουν ότι «ο χαρακτηρισμός επομένως του εξεταζόμενου φαινομένου ως “δήμευση και επαναγορά” των

μοναστηριακών μετοχίων είναι πρωτίστως από νομικής απόψεως αλλά και γενικότερα εσφαλμένος». Η άποψή τους ενέχει τις εξής παρανοήσεις: πρώτον, αντιμετωπίζει τη δήμευση ως πράξη πώλησης ακινήτου μεταξύ δύο προσώπων, κατά την οποία ο πωλητής πουλάει σύμφωνα με το ιδιωτικό δίκαιο το ακίνητο στον αγοραστή, το οποίο του το έχει ήδη δημεύσει. Ωστόσο, δεν συνέβη κάτι τέτοιο. Ο σουλτάνος ακύρωσε τους τίτλους των ακινήτων και τα τελευταία τα έβγαλε σε πλειστηριασμό. Δεύτερον, στο οθωμανικό δίκαιο δεν ετίθετο διαφορά ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου. Ως εκ τούτου, όταν οι μοναχοί έσπευσαν να επαναγοράσουν τα ακινήτά τους, αυτό έγινε μέσα στο πλαίσιο του οθωμανικού/ισλαμικού δικαίου. Τρίτον, δεν ετίθετο απλώς ζήτημα «έκτακτου φορολογικού μέτρου», όπως υποστηρίζεται, αφού πρωτίστως το μέτρο στη βάση του ήταν νομικό: μετεβλήθη το γαιοκτητικό καθεστώς. Τέταρτον, τα τρία χαρακτηριστικά που προσδίδουν οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φερμανιού στην έννοια της δήμευσης (σ. 173: εξαναγκαστή, οριστική και απαλλοτριώση άνευ αποζημιώσεως) δεν αντιφάσκουν με ό,τι συνέβη το 1569. Ειδικότερα, η δήμευση ήταν εξαναγκαστή, αφού το κράτος ακύρωσε τους τίτλους των γαιών. Οι γαίες περιήλθαν στο κράτος, το οποίο με βάση το οθωμανικό δίκαιο προχώρησε σε πλειστηριασμό τους, όπως έκανε σε πληθώρα περιπτώσεων δημεύσεων περιουσιών αξιωματούχων³¹. Τέλος, δεν ετέθη ποτέ ζήτημα αποζημιώσεως των μοναχών από το κράτος. Ως εκ τούτου, το εν λόγω μέτρο του σουλτάνου εμπίπτει στην έννοια της δήμευσης. Επιπλέον, η άποψη των δύο μελετητών περί «οιονεί» και «εικονικής» πώλησης (σ. 176-177) –και άρα όχι δήμευσης– στηρίζεται στη λανθασμένη ανάγνωση των κοινών λέξεων «bahasıyla» και «vech-i meşruh üzere» ως «namasıla» και «vech-i foruh» (στ. 3-4)³². Πέραν αυτού, το γεγονός

31. Για την πρακτική των δημεύσεων περιουσιών (*müsadere*) βλ. Tuncay Öğün, λήμμα “*Müsadere*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. S. FAROQI, Wealth and Power in the Land of Olives: economic and political activities of Muridzade Hacı Mehmed Agha, notable of Edremit, στο: *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, επιμ. Ç. KEYDER – F. TABAK, Albany 1991, 77-96. S. LAIOU, Between Pious Generosity and Faithful Service to the Ottoman State: The Vakıf of Nicholas Mavrogenis, end of the Eighteenth Century, *Turkish Historical Review* 6/2 (2015), 151-174.

32. Όταν γράφουν, στη σ. 176, ότι «αυτό συνάγεται από τους περσικής προελεύσεως όρους «namasıla» και «vech-i-foruh»»¹⁵ (στίχ. 3 και 4), που σημαίνουν κατά κυριολεξία «υπό τύπον αγοράς» και «τύποις πώληση» αντίστοιχα, ήτοι οιονεί αγοραπωλησία, με

ότι οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιρμανιού στηρίζουν την επιχειρηματολογία τους σε μια παρανόηση, όπως είδαμε παραπάνω, αυτοαναιρεί την ερμηνεία τους. Η άποψή τους περί «εικονικής» πώλησης τους οδηγεί, μάλιστα, στο να ερμηνεύσουν την πράξη αυτή ως προσπάθεια του σουλτάνου να τη χρησιμοποιήσει «ως πρόσχημα έναντι των ιδίων των μουσουλμανικών καθιδρυμάτων, τα οποία είχαν φθάσει εν τοις πράγμασι σχεδόν να διέπονται από καθεστώς υποδεέστερο σε σύγκριση με το αγιορειτικό» (σ. 176 υποσημ. 16). Με άλλα λόγια, κατά τους συγγραφείς, ο σουλτάνος προσπάθησε να θεραπεύσει την αδικία που υφίσταντο τα μουσουλμανικά βακούφια λόγω της προνομιακής μεταχείρισης που έχαιραν τα αγιορειτικά από το κράτος (!). Αντιθέτως, κάθε μελετητής της οθωμανικής ιστορίας γνωρίζει ότι τα μουσουλμανικά βακούφια ήταν που ενδιέφεραν τη δυναστεία, αυτά ήταν που αυξάνονταν και ποσοτικά και από άποψη οικονομικής δύναμης, σε αυτά στηριζόταν το κράτος για τις κτιριακές υποδομές σε πόλεις και ύπαιθρο και αυτά ήταν που διέπονταν από το κρατικό (δηλαδή ισλαμικό) δίκαιο. Η πώληση των αγιορειτικών περιουσιών ήταν πραγματική και όχι εικονική. Η ιστορική έρευνα μέχρι τώρα έχει δείξει ότι η επαναγορά των περιουσιών τους έθεσε τα θεμέλια του καθεστώτος των αγιορειτικών περιουσιών κατά την ύστερη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Τα ιστορικά τεκμήρια πάντως είναι σαφή και αναφέρονται σε δήμευση³³. Αν, στο πλαίσιο ενός αναθεωρητισμού, θεωρήσουμε ότι τα ιστορικά τεκμήρια δεν έχουν νομική σημασία, διακινδυνεύουμε να αποστερήσουμε από τα μοναστήρια του Αγίου Όρους την ιστορική τεκμηρίωση του νομικού τους καθεστώτος και του καθεστώτος των περιουσιών τους.

Η νομική τεκμηρίωση χρειάζεται, πάντως, φιλολογική και ιστορική ακρίβεια. Το Παντοκρατορινό φιρμάνι, για παράδειγμα, δεν αναφέρει πουθενά, όπως ισχυρίζονται οι δύο μελετητές (σ. 174), ότι η «μονή διά του αντιπροσώπου της προσέφυγε στο *dargāh-i mü'allā (mehkeme)*· πρόκειται ακριβώς για το ανώτατο αυτοκρατορικό δικαστήριο, όπου προϊστάτο

άλλα λόγια εικονική-επρόκειτο συνεπώς όχι για κανονική και πραγματική, αλλά για κατά πλάσμα δικαίου αγορά, που φαίνεται σαφώς ότι στοιχειοθετούσε λύση όχι εμπραγμάτου αλλά φορολογικού δικαίου». Είδαμε παραπάνω, σημ. 12, ότι το φιρμάνι γράφει απλώς «*vech-i meşrūh üzere*», «όπως παραπάνω».

33. Βλ. ιδιαίτερα τη διατύπωση «*miriye zabt olunmuş idi*» στο φιρμάνι του Ζβόρνικ. ALEXANDER, *The Lord Giveth*, 161.

εκείνη την εποχή ο Εμπού Σουούντ». Δεν υφίσταται τέτοιο δικαστήριο και η λέξη που έχει τεθεί σε παρένθεση δεν υφίσταται και στο κείμενο. Πρόκειται απλώς για την πύλη του σουλτάνου. Για τον λόγο αυτό, εξάλλου, όπως παρατηρούν αμέσως μετά οι δύο μελετητές, «η απόφαση που τελικώς εκδόθηκε δεν είναι απόφαση του δικαστηρίου αυτού, αλλά φερμάνι του ίδιου του σουλτάνου».

Οι στίχοι 5-6 του φερμανιού αποδεικνύουν, κατά τους δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φερμανιού, ότι τα αγιορείτικα μετόχια, σε συνέχεια του καθεστώτος της βυζαντινής περιόδου, έχαιραν του βακουφικού καθεστώτος, ανεξαρτήτως προελεύσεώς των (σ. 177). Για να το υποστηρίξουν αυτό, αναφέρουν στην υποσημείωση 12 το μπεράτι του σουλτάνου Μουράτ Β΄ που εκδόθηκε στις 14 Απριλίου 1430 μετά από αίτημα των Αγιορειτών μοναχών, οι οποίοι του παρουσίασαν προς επικύρωση παλαιότερα σουλτανικά τους έγγραφα, και όχι βέβαια βυζαντινά έγγραφα, σύμφωνα με τα οποία οι περιουσίες τους είχαν το καθεστώς ιδιοκτησιών και βακουφιών και προστατεύονταν από τις επισκέψεις των στρατιωτικών και απαλλάσσονταν από τους έκτακτους φόρους. Όπως σημειώνει ο Κολοβός στη μελέτη στην οποία παραπέμπουν οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φερμανιού, το καθεστώς των αγιορειτικών περιουσιών μεταβλήθηκε στη συνέχεια με βάση τα διαδοχικά απογραφικά κατάστιχα και στη βάση ενός ετέρου (και διαφορετικού ως εγγράφου) γενικού προστατευτικού ορισμού που επικυρώθηκε ακόμα και από τον ίδιο τον σουλτάνο Σελίμ Β΄³⁴. Στη συνέχεια, εντούτοις, ο παλαιότερος ορισμός έπαψε να ανανεώνεται, αφού ίσχυσε πλέον το καθεστώς που καθορίστηκε μετά την κρίση της δήμευσης. Ως εκ τούτου, ο ισχυρισμός των δύο συγγραφέων ότι «σε αυτόν παραπέμπουν φερμάνια σουλτάνων των επόμενων αιώνων, θέτοντά αυτόν ως βάση των ρυθμίσεών τους» δεν ισχύει, αφού το έγγραφο στο οποίο παραπέμπουν είναι διαφορετικό και ίσχυε, μέσω ανανεώσεων, μέχρι τα χρόνια του Σελίμ Β΄ και ως τότε και μόνο.

Στις σελίδες 180-181 οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φερμανιού αναφέρουν τις τρεις κατηγορίες στις οποίες κατ' αυτούς διακρινόταν η αγιορειτική περιουσία. Η πρώτη είναι τα «μιούλκια», που οι συγγραφείς

34. E. KOLOVOS, The Monks and the Sultan outside Newly Conquered Ottoman Salonica in 1430, *Journal of Turkish Studies* 40 (2013), 271-279.

ταυτίζουσαν «κατά την έννοια του αστικού δικαίου των Οθωμανών» με το βυζαντινό «αυτούργιον» και στα οποία εντάσσονται όσα ήταν ανέκαθεν προσαρτημένα στο μοναστήρι. Κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από την οθωμανική νομοθεσία και την εν γένει πρακτική στα οθωμανικά εδάφη. Τα «μούλκια» ήταν κατηγορία γαιών, στην οποία εντάσσονταν συγκεκριμένες κατηγορίες ακινήτων, όπως αναφέρονται και στο εν λόγω φερμάνι (αμπέλια, περιβόλια, σπίτια, μύλοι, εργαστήρια). Ένα μοναστήρι, όπως και κάθε οθωμανός υπήκοος, μπορεί να πουλήσει ή να αγοράσει ένα τέτοιο ακίνητο όποτε το θελήσει. Δεν σημαίνει ότι εφόσον το απέκτησε, αυτό θα διατηρείται για πάντα στον πυρήνα της περιουσίας του, όπως συνέβαινε με το βυζαντινό «αυτούργιον». Στο τελευταίο, απαγορευόταν από το βυζαντινό δίκαιο οποιαδήποτε εκποίηση ή εκμίσθωσή του, αν και στην πράξη οι μονές προχωρούσαν σε τέτοιες ενέργειες³⁵. Η δεύτερη κατηγορία αφορά τις γαίες που αγοράστηκαν δυνάμει των ρυθμίσεων του 1568/9 και τελούσαν «υπό θεσμική προστασία με ειδικό προνομιακό χαρακτήρα». Προφανώς εννοούνται οι αρόσιμες γαίες, τα λιβάδια και τα βοσκοτόπια, στις οποίες μετά την καλλιέργειά τους και την πληρωμή των φόρων οι μοναχοί θα διατηρούσαν τη νομή τους, ακόμη κι όταν πέθαινε ο μοναχός, στο όνομα του οποίου είχε εκδοθεί ο αρχικός τίτλος. Η τρίτη κατηγορία είναι οι κατεξοχήν βακουφικές, όπως αναφέρονται και στο φερμάνι. Οι συγγραφείς, συνεπώς, προσθέτουν μια επιπλέον κατηγορία μοναστηριακών γαιών, η οποία ούτε στο εν λόγω φερμάνι αναφέρεται, ούτε στις υπόλοιπες πηγές της περιόδου.

Αναφερόμενοι στους στίχ. 13-14, οι οποίοι αφορούν τις γαίες που υπάγονται στο καθεστώς τίτλου (*tapu*), οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φερμανιού υποστηρίζουν ότι αυτή η διάταξη είναι το ένα σκέλος του προβλήματος. Το άλλο είναι η υπερβολική αύξηση της μοναστηριακής περιουσίας, η οποία υπερέβη «ένα εύλογο μέτρο προνομιακότητας». Με άλλα λόγια, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ο ένας από τους δύο λόγους για του οποίους έγινε η δήμευση ήταν ότι οι

35. Ι. Ε. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Λεξικό βυζαντινής ορολογίας. Οικονομικοί όροι*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 2000, 177. Προχωρώντας τον συλλογισμό τους οι συγγραφείς θεωρούν ότι το βακούφι της οθωμανικής εποχής ήταν εξέλιξη του θεσμού του «αυτουργίου» (σ. 181 υποσημ. 27). Όπως είναι παγκοίμως γνωστό το βακούφι της οθωμανικής εποχής προέρχεται από το μεσαιωνικό ισλαμικό βακούφι (R. DEGUILHEM, *Waqf. In the Ottoman Empire to 1914, The Encyclopaedia of Islam*, β' έκδοση, τ. XI, Λέιντεν 2002, 87-92).

Αγιορείτες αγόραζαν συνεχώς γαίες, τις οποίες υπήγαγαν στο προνομιακό καθεστώς τους, προκαλώντας ζημιά στο οθωμανικό δημόσιο. Στο σημείο από την ελληνική παράφραση του Κουτλουμουσιανού φερμανιού, στο οποίο παραπέμπουν οι συγγραφείς, αναφέρεται στο ότι οι μοναχοί έπαιρναν δεκατιζόμενες γαίες από τους υπηκόους και τις ενέτασσαν στο καθεστώς της κατ' αποκοπή πληρωμής φόρου, προκαλώντας ζημιά στους φοροεισπράκτορες και στο κράτος. Προσπαθώντας οι συγγραφείς να αντικρούσουν την άποψη του Κολοβού ότι το επιχείρημα του Εμπουσουούντ για τη δήμευση ήταν ότι οι μοναχοί δεν πλήρωναν φόρο έκδοσης τίτλου για τις γαίες τους θεωρώντας τες βακουφικές και ότι έπρεπε να πληρώνουν, όπως και οι άλλοι φορολογούμενοι, ισχυρίζονται ότι αυτή η άποψη δεν λαμβάνει υπόψη το σταθερά αμετάβλητο προνομιακό καθεστώς του Αγίου Όρους και ότι αν και το μέτρο της δήμευσης ίσχυσε για όλες τις μονές, οι αγιορειτικές θα πρέπει να εξετάζονται χωριστά, λόγω αυτού του προνομιακού καθεστώτος. Ωστόσο, από το φερμάνι και από τις άλλες πηγές της δήμευσης που είναι ως τώρα γνωστές δεν προκύπτει κάποια ιδιαίτερη μεταχείριση των Αγιορειτών σε σχέση με άλλα μοναστήρια³⁶. Όσον αφορά δε την έννοια της «προνομιακότητας», αυτή θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή μέσα στο οθωμανικό κρατικό πλαίσιο, το οποίο διαμόρφωναν η θέληση του ηγεμόνα και οι προβλέψεις του οθωμανικού δικαίου.

Η απειλή των Αγιορειτών ότι θα διασκορπιστούν, αν το κράτος δεν δεχθεί τη ρύθμιση που οι ίδιοι είχαν προτείνει, στοιχείο που δεν υπάρχει στο εν λόγω φερμάνι, αλλά σε αυτό της 13 Şaban, δείχνει, κατά τους δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φερμανιού, τη μεγάλη σημασία της αγιορειτικής οικονομίας στην ενγένει οθωμανική οικονομία (σ. 184). Όπως, όμως, σημειώνει ο J. C. Alexander στο άρθρο, το οποίο συμβουλευτήκαν οι συγγραφείς, η απειλή αυτή ήταν ένα γνωστό όπλο των ραγιάδων και

36. Πρβλ. την περίπτωση της μονής Μ. Μετεώρου, όπου φερμάνια με παρόμοιο περιεχόμενο και ενθμεμένο τον ίδιο φετβά με των Αγιορειτών (Οθωμανικό Αρχείο Μ. Μετεώρου, αρ. 21 [4 Zilkade 976/20.4.1569] και αρ. 1403 αντίγραφο του). Περί της κατ' αποκοπή πληρωμής φόρου για τσιφλίκια του Μ. Μετεώρου βλ. ενδεικτικά Οθωμανικό Αρχείο Μ. Μετεώρου, αρ. 1806 (10 Ramazan 977/16.2.1570). Για τη μονή της Πάτιμου βλ. το πιο πρόσφατο δημοσίευμα: N. VATIN – E. ZACHARIADOU, L'application à Patmos de la loi de confiscation des "biens monastiques" (*kenise vakfi*), Avril-Mai 1570, *Turcica* 48 (2017), 65-111.

μια νομιμοποιημένη μορφή πολιτικής δράσης από την πλευρά τους, την οποία το κράτος λάμβανε σοβαρά υπόψη λόγω της μεγάλης κινητικότητας των ραγιαδών και άρα την πιθανότητα πραγματικής φυγής τους³⁷. Κατά συνέπεια, πρόκειται για μια συνήθη φόρμουλα των φορολογουμένων για να πείσουν το κράτος και όχι για ένα μέτρο που οφείλεται στη μεγάλη σημασία των αγιορειτικών κτήσεων για την οθωμανική οικονομία.

Εν κατακλείδι, οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιορμανιού, δηλώνουν στη μελέτη τους (σ. 186), χωρίς καμία παραπομπή, ότι «είναι προφανές ότι η αγιορειτική οικονομία, με το ειδικό μάλιστα προνομιακό καθεστώς της, στήριζε την οθωμανική οικονομία εκείνη την εποχή» (!). Οι γράφοντες αυτό το σημείωμα έχουν επανειλημμένα δημοσιεύσει μελέτες για τη σημασία της οικονομίας των μοναστηριών του Αγίου Όρους μέσα στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ έχουν συνεπιμεληθεί μια έκδοση στην αγγλική γλώσσα για τη σημασία της μοναστηριακής οικονομίας στη διαχρονία³⁸. Είναι όμως τουλάχιστον υπερβολή, και οπωσδήποτε αστήρικτο, να υποστηρίζει κανείς ότι το Άγιο Όρος με τα μετόχια του στήριζε οικονομικά την αχανή Οθωμανική Αυτοκρατορία, που εκτεινόταν από τη μεθόριο της Ουγγαρίας μέχρι την ανατολική Μικρά Ασία και από τη στέπα βορείως της Μαύρης Θάλασσας μέχρι τον Άνω Νείλο. Για μια πρώτη προσέγγιση των πηγών εσόδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μπορεί κανείς να διαβάσει τις σχετικές σελίδες και να δει τους σχετικούς πίνακες από τη θεμελιώδη μελέτη του Halil İncalick για την οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³⁹.

Όπως έχει επισημανθεί στη μελέτη μας με τίτλο «Turco-Athonica: The Ottoman Archives of the Athonite Monasteries»⁴⁰, έχει ιδιαίτερη σημασία

37. ALEXANDER, The Lord Giveth, 165 σημ. 42. Βλ. και L. T. DARLING, *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Λέιντεν 1996, 290-291.

38. R. AVRAMOV, A. FOTIĆ, E. KOLOVOS και Ph. P. KOTZAGEORGIS (επιμ.), *Monastic Economy Across Time: Wealth Management, Patterns, and Trends*, Σόφια 2021.

39. H. İNCALICK - D. QUATAERT (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τόμος Α': 1300-1600, μετ. Μ. ΣΑΡΗΠΙΑΝΝΗΣ, Αθήνα 2008, 61-85.

40. E. KOLOVOS - Ph. KOTZAGEORGIS, Turco-Athonica: The Ottoman archives of the Athonite Monasteries, *Travaux et Mémoires* 23/2 [= Lire les Archives de l'Athos: Actes du colloque réuni à Athènes du 18 au 20 novembre 2015 à l'occasion des 70 ans de la collection

να δημοσιευτούν τα οθωμανικά τεκμήρια που φυλάσσονται στα αρχεία των μοναστηριών του Αγίου Όρους. Μπορούμε να συμφωνήσουμε όλοι μας σε αυτή τη σημασία, αλλά και στην επισήμανση ότι πρέπει να ακολουθηθεί στις δημοσιεύσεις αυτές το αυστηρό πρότυπο της σειράς Archives de l' Athos με την οποία εκδίδονται τα έγγραφα της βυζαντινής περιόδου. Η προσεκτική ανάγνωση και έκδοση των ιστορικών τεκμηρίων αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για την ιστορική έρευνα και για τη διατύπωση ευρύτερων θέσεων και συμπερασμάτων επ' ωφελεία της προόδου της επιστημονικής έρευνας και εν τέλει της γνώσης.

refondée par Paul Lemerle, επιμ. Ο. DELOUIS και Κ. SMYRLIS], Παρίσι 2019, 641-658, ειδικά 650.

NOTE CONCERNING THE RECENT EDITION OF THE FIRMAN
OF THE ATHONITE MONASTERY OF PANTOKRATOR OF THE YEAR 1569

The paper gives a completely revised edition and translation of a firman from the archive of the Athonite Monastery of Pantokrator, which has been recently published by J. Niehoff-Panagiotides και A. Nikopoulos with essential mistakes in the reading and the transliteration from Ottoman Turkish, as well as in the translation in Greek. Beyond this, the paper discusses critically the interpretations suggested by J. Niehoff-Panagiotides και A. Nikopoulos, based on this document, concerning the confiscation of the ecclesiastical and monastic properties in the Ottoman Empire during the reign of Sultan Selim II, in 1568/69.

Λέξεις-κλειδιά

Οθωμανική Αυτοκρατορία, μοναστήρια, Άγιον Όρος, δήμευση 1568/69, έκδοση οθωμανικών πηγών

Keywords

Ottoman Empire, Monasteries, Athos, confiscation 1568/69, edition of Ottoman documents